

A Provincia körkérdése

William TOTOK

Tartalom nélküli forma?

1 Haerdélyi szellem a tolerancia, a nyitottság valamint a nacionalista és rasszista etnicizmus meghaladása próbálkozásának szellemét értjük, akkor, persze, mindezeknek az elemeknek nyomára akadhatunk az irodalmi írásokban is. Csakhogy mindaz, amit fentebb az erdélyi szellemnek tulajdonítottunk, más, az erdélyi övezeten kívüli irodalmakra is jellemző. Egy irodalomnak elsősorban esztétikainak kell lennie. Az erdélyi szellem azonban több szempontból is vitatható, inkább etikai kiterjedésű etno-szociális és regionális kategória. Ennek a szellemnek régebbi vagy újabb írásait való felderítése irodalomon kívüli folyamat eredménye, konjunkturnális és végsősorban politikai. Erdély – közhelyszerűen szólva – zaklatott történelme nem olyan nyugodt, mint amilyenek egyes kritikuskok és történészek a véletlenül ezen a tájon élt, románul, magyarul vagy németül író klasszikusok munkáiból ki akarják következtetni. Egy figyelmes és teljesen tárgyilagos irodalmi-szoci-

ológiai-történelmi elemzés, amely mentes az „erdélyi” irodalomnak tulajdonított pozitív előítéletektől, még azoknál az íróknál is felszínre hozza egy erős nemzeti ellenérzést, akiket az erdélyi szellem elkötelezett képviselőiként idéznénk meg. A klasszikus írásokban – *Slavicitól Blagáig és Cosbucól Gogáig* – az erdélyi szellem inkább mint tartalom nélküli forma jelenik meg, mert a – bármelyik szerző számára elsődleges ihletforrásnak számító – közvetlen valóság és az ideális (néha idealizált) irodalmi valóság között történelmi, politikai és etikai szakadék tátong. Kevés esztétikailag értékes és a politikailag kifogástalan hiteltel (régí vagy új) alkotás van, amelyben a szerzőnek sikerült meghaladnia ezt a különbözőséget.

2 Akét világháború közötti erdélyi német irodalmat hangsúlyozott törzsgyökös szellem jellemezte, s így egy szerencsétlen Zeitegeist (korszellem) által meghatározott irodalmi és gondolkodásbeli „divatokat” és „modelleket”

tűlkrözt. Az értékes német írók nemcsak politikailag, hanem közüjük egyesek a nemzet-socializmus, tehát a német fasizmus propagandistáivá váltak. A ceausisza kommunizmus korában gyakorolt kritikai ártékelés néhányat ezek közül a konzervatív, a merész irodalmi kísérletekre alig-alig nyitott írók közül újrakélt használt és átértelmezett, kiirtva munkáikból éppen azt a vetületet, amit erdélyi szellemnek lehetne nevezni. Az átértékelés kommunista politikájára nagyon jól működött a többi (a román, a magyar) irodalom esetében. Egyes írók életrajzát és műveit megiszították a nacionalista bünökötől. Nagyon keveset könyveltek el közüjük „menthetetlenek” az uralkodó politika számára. A '60-as évek ki-robbantották nemcsak az átértékelés lázát, hanemegyvalon totalitárius rendszerre jellemző értelmiség ellenreakciókat is, amely politikai és propagandisztikus célból megpróbálta felhasználni néhány „elődje” művének nacionalista elemeit. Az 1945 után született szerző-ge-

nerációk írásaiban a cenzúra és később az öncenzúra ellenére, megnyilvánult a hazai hagyományoktól való meggyőző eltávolodás. A párt-és az államnacionalizmussal szembesülve megpróbáltak egy, a múlt előítéleteit meghaladó meggyőző irodalmat létrehozni. Ez a jelenség majdnem az egész romániai író-társadalomra érvényes volt (néhány protokronista partizánt vagy néhány körülmény-szülte verselőt kivéve). A Dorin Tudoran és Szócs Géza kezdeményezte közös tiltakozás több volt, mint bátor, majdnem öngyilkos politikai gesztus. Alegoptimistábbak reménye volt az, hogy a kölcsönös magyar-román ellenérzések csupán a kedvezőtlen körülmények következményei. Az optimisták tévedtek, mert a poszt-kommunista fejlődés bebizonyította, hogy a nemzeti előítéletek mélyen gyökeret vertek a közösségek tudatában. A számos értelmiség által támogatott tolerancia nem bír ki egy igényviszsgálatot. Egyesek ma nyugatbarát zászlóknak, mint ahogy tegnap a sokoldalú-

an fejlett szocialista társadalom jótéteményeit dicsőítették. A tartalomtalan formák ma ott rejtőznek néhány olyan nyugatbarát, prodemokrácia és proliberális értelmiségi zajos szónoklataiban, aki ugyanakkor azt állítja, hogy „ahazafiság természetes életforma, tökéletesen normális és egészséges ösztön”, amely kérdésessé teszi egy multikulturális társadalom eszméjét. Ezek számára a „nyugatbarátok” számára, akik bármelyik pillanatban aláírják az „erdélyi szellem” nyilatkozatát is, a „multikulturalizmus” kifejezés pozitív diszkriminációt jelent, „a kisebbség terrorját a többség felett”.

3 Jó vagy rossz irodalom létezik. Függetlenül a helytől, ahol megalkották, és függetlenül írójának születési helyétől. Az „erdélyi szellem” fogalmának széles és ideális értelmében a másság és a multikulturalizmus megvalósítása termékeny, hálás és időszerű irodalmi témáknak voltak és azok ma is.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

Ovidiu PECICAN

A levegő körös-körül

A z erdélyi irodalom – teljesen elemi és nyilvánvaló módon – az az irodalom, amelyet erdélyiek hoztak létre, Erdélyben, erdélyiek számára. Mivel azonban ennek a történelmi tartománynak több – különálló és közös – múltja van és több jelene, a kérdés bonyolulttá válik, amikor megpróbáljuk meghaladni az egyszerű általánosítás szintjét. Vajon egy harmincéve Bukarestbe költözött erdélyi író irodalma besorolható-e az erdélyi irodalom fogalmába? Igen, és ugyanakkor nem! Hát egy Erdélyben született és nevelkedett, évekkal ez előtt Budapestre költözött író befelé-e ebbe az irodalmi övezetbe? A válasz – bármennyire el-lentmondásosnak tűnik is az első pillanatban – ugyanaz. Mit teszel azonban, amikor egy egész erdélyi irodalom – gondolkodok itt a németre, a 70-es évek bánási költőinek csoportjára – költözök el néhány száz kilométerrel közelebb Európa központjához, Németországba?

Németország irodalmairai lettek a szó szoros értelmében, vagy ugyanazon tagjai maradtak az erdélyi irodalomnak, önkéntes száműzetésben az eredeti, az ősök hazájában? Egy ilyen dilemma felállításakor hirtelen elfog a melankólia. Hiszen tudod, hogy utolsó, Bordeaux-i alkotásaiban, Goya továbbra is ő maga maradt, a szóvalódi értelmében spanyol festő. De mit teszel El Grecoval, akit az anyai Görögország befogadott, de nem alkotott meg, mert ő valahogy teljes egészében a katolikus és törhetetlen Spanyolországhoz tartozott?

A kérdést tehát, talán, máshonnan kell megközelíteni. Illene, véled, kifagatni a román, magyar, német irodalmat, vajon feltalálható-e bennük valamilyen nyoma az „erdélyiség”-nek, az „erdélyiség”-nek. Ehhez, természetesen, tudnunk kellene, mit jelentenek ezek a fogalmak. Etnográfiai leírásokban keressük lehetséges tartalmukat? Ha igen, ak-

kor valószínűleg Nicolae Bălcescu tűnne számunkra a román irodalom legerdélyibb alkotójának, mert – bár a román dél fia – nála találjuk a legmeghatóbb csalóka leírását Erdélyről. Keressük meg az erdélyi emberek életének – jórészt egyaránt bemutató – legjobb ábrázolásait? Akkor akarva-akaratlanul a banális észlelérealizmus szintjére szűkülünk, amelyek sorából a románok közül csak Slavici, Rebreanu és Agribiceanu emelkedik a kivétel. Alkotók csúcsára. És bárhol, a magyarok közül nem hiányozhat Jókai Mór, a maga remekromantikus epikai látomásaival (de Jókai az általános magyar kultúrához tartozik, és nem az erdélyi magyarhoz). Ha az erdélyi irodalmat a transzszilvanista ideológia szépirodalmi tükrözésének szintjén keressük, legjobb esetben is csak téziszerű tételekre bukkanunk, amelyekben a szövegek a politikai harcosság szolgálatába állított gondolatok ko-

holmányaival. Az irodalomtörténetek kevés ilyen próbálkozást tartanak számon. Visszatérek tehát az elejére, és azt állítom, az erdélyi román, magyar, német, zsidó, szerb vagy akármelyik irodalom valószínűleg az Erdélyben született és nevelkedett szerzők terméke, azoké akik számára Erdély még mindig nosztalgia, álom, valóság, cél, gondolati és érzelmi látóhatár. De azt hiszem, nem szabad korlátozó módon fel fogni. A fiatalok ilyen méretű elvándorlásával egy szép napon Detroitban vagy Torontóban írt erdélyi irodalomra ébredhetünk, vagy éppen Erdélybe költözött tősgyökeres amerikaiakra, akik bírálóiban vagy elragadtatva írják róla. Végeredményben, az etnográfusok és az antropológusok (mint amilyen mondjuk Gail Nlingman vagy Marianne Mesnil) talán hivatottabbak arra, hogy az erdélyi valóságra összpontosítsa irodalmat – és nem szépirodalmat! – hozzanak létre.

„És mindezzel együtt, ugyebár tudjuk, erdélyi irodalom létezik. Erdély minden nyelvén értékes műveket hozott létre, s ami még lényegesebb, román származású magyar írókat – mint például a romantikus Jósika – és magyar származású román írókat (kollégáimat, Ștefan Bobélyt és Judith Mészároszt nevezném itt meg) teremtetett. Magyarország tartománya egykor, Románia tartománya ma, Erdély az egész régió öntözésére szolgáló alapvető művelődési energiaforrás marad. Írókkal és művészekkel, elsősorú irodalmi művekkel, táplálja továbbra is két irodalmat, vagy talán többet is.

Az erdélyi irodalom azok közül való, amelyeket – bár minden pillanatban bizonyítják létüket – lehetetlen megmérni, elkönyvelni, elő-hívni. Áttesző lény, amely lehetetlennel megtölti a látóhatárt. Magába foglal, eláraszt, felszív ben-nünket egütökzatos alchimiai kísérlet során.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

DÁVID Gyula

Regionális tendenciák, regionális irodalmak

1 Nemkétséges, hogy minden irodalomon belül voltak és vannak regionális tendenciák, anélkül, hogy ezeket maguk az adott regionalizmus képviselői minden esetben mint önálló irodalmat meghatározó jegyeket érezték és érvényesítették volna. Berzsenyi, Kisfaludy Sándor „dunántulúsága” csak később, irodalomtörténeti értelmezésben állt össze egyfajta „dunántúli” magyar irodalom-má, Csokonai, Fazekas, Földi János „debreceni-ség” is belesimult a felvilágosodás korának magyar irodalmába, s a múlt századi erdélyiek (Jósika, Kemény a prózában, Kriza, Szentiváni a költészetben) sem rítak ki a kor magyar irodalmának összképéből. Holott senkisem tagadhatja művükben a „dunántúli”, a „debreceni”, az „erdélyi” jegyek meglétét.

Hogy egy idő óta „erdélyi magyar irodalom”-ról beszélünk, azt a Trianonnak „közönhetjük”. Következésképpen egy olyan politikai változásnak, amely az adott régió magyar irodalmát irodalomon kívüli eszközökkel kényszerítette önálló létre: létproblémákat teremtett, amelyek zárt közösségé formálnak író és olvasót, hiszen elsődlegesen azokkal szembesült. „Akinek kő van a cipőjében, nemigen nézi a csillagok járását” - forgalmazta meg Berde Mária, s ugyanő robbantotta ki a nevezetes „vallani és vállalni” – vitát, amikor azösszeomlás traumájára elsődlegesen kínálkozó történelmi tematika kezdett öntudaterő-sítőinjekció helyett a jelentől menekülő má-könyvé válni. Az erdélyi magyar írók elutasították akkor a „sereges múltbagyalogást” (Bánási Áron megfogalmazása), a vállalták, hogy szembenéznek azzal a sorssal, amelyben közel kétmillió kisebbségivé – romániai-vá-vált magyarokkal kellett osztozniuk.

Persze, voltak másféle válaszok is: a repatriálók, az átkozódóké (mekkora divatja volt az első években a „Végvári”-verseknek!). De el kellett jönnie a Kós Károly-féle *Kiáltó* szoban megfogalmazott pozitív cselekvési programnak a „lehet, mert kell!” idejének. S a magarság törzséről leszakított, szellemileg is elszigetelt kisebbségi magarságnak létre kellett hoznia a maga intézményeit (lapokat, folyóiratokat, kiadókat), fel kellett támasztania s új tartalommal megtöltenie a régiókat. Mert az irodalom nem csak „művek valamifajta halmaza”, hanem élő organizmus is, amelynek léte körül intézményei biztosítják.

Az elszigeteltségben természetesen fel-erősödő regionális tendenciák mellett azonban van még valami, amitől egy adott közösség irodalma más lesz, és ez az össznemzeti hagyományhoz való viszony sajátossága. Nos, az erdélyi magyar irodalomban épp az indulás évtizedében kap különös súlyt az, hogy azok, akik képviselik, különböző részt a „vadászt” Adyt vallják mesterüknek (ha nem is költészetük gyakorlatában, de eszméiségben mindenképpen), a *Nyugathoz* kötődnek, amely akkoriban a magyarországi hivatalosság részéről a „hazafiatlanság”, a „nemzetiet-lenség” megbélyegző jelzőiben részesült, az 1918-19-es forradalmakkal összeforrt magyar avantgarde-hoz. E miatt a kötődés miatt hangzottak el – ugyancsak magyarországi konzervatív irodalmárok ajkáról – az aggodalmak miatt, hogy a magyar irodalom „kettészakad”, hogy „kételkedés” válik. Pedig „csak” annyi történt, hogy a maga kényszerű különfejlődésének körülményei között az erdélyi magyar irodalom arcan a magyar irodalmi örökséghez való sajátos viszony követke-

zően egyéni vonások jelentek meg. Persze a nevezetes „schisma-pör”-ben megszólaló erdélyiek (nemzedéki és irányzati hovatorzástól függetlenül) nem csak a maguk sajátos hagyományainak vállalása mellett tettek hitet, hiszen soha egy pillanatig sem volt kétség, hogy az erdélyi magyar irodalom nem csak erdélyi, de magyar is, az összmagyar irodalom-mat a maga sajátos értékeivel gazdagítva, annaké válhatatlannak része.

Az elszigeteltség – az önkéntes és a kényszerű egyformán – természetesen magában rejti az elvidékesedés veszélyeit. Ezt azonban azok is tudták, akik 1918 után ennek az irodalomnak az alapjait lerakták. És különösen fontosnak tartották ébren tartani benne az egyetemesség-igényt is. Kuncz Aladár tudatában volt annak, hogy „Európa a haladó szellemű, nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el”. Kuncz Babits Mihály tekintélyét hívta segítségül, vele mondatta el a következőket: „A mai Emberiség sorsának gyökeréhez bizonytalannak az irodalomnak van a legtöbb kilátása hozzáférközni, amely a Nemzet és Ember viszonyát a legforróbban átéli önmagában, s a kulturális válság gyökeréhez az ér, amelyiknek saját partikularizmusa legvitalisabban vált problémájává. S itt van a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és igazot mondhasanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani.”

Ez a dolog kulcsa! Ettől, és ezzel a feltétellel lehet egy regionális irodalomnak létjogosultsága. A regionális sajátosságokat lehet mí-melni, adott témák menőssé válhatnak mindenféle politikai vagy érzelmi konjunktúra-

helyzetben. Ez azonban attól még nem irodalom. És nagyon olcsó eljárás ebből a kosárból venni az elretentő példákat – adott esetben az erdélyi magyar irodalom létjogosultságának tagadásához.

2 Egazon régióban (esetünkben Erdélyben) keletkezett többféle nyelvű irodalomnak természetesen lehetnek és vannak is közös jegeik. Hiszen a fentebb számbavett meghatározó tényezők közül közös lehet a történelmi sors, s a tovább éltett hagyományhoz hozzátartozik több kultúra kapcsolatai révén bizonyos fokú kölcsönhatás is. Persze itt mindig hozzá kell tennünk, hogy a „közös történelmi sorsot” esetünkben különbözőképpen élte meg az erdélyi nemesi társadalom tagja, a székely szabadok közössége, a román jobbággy vagy a maga zárt életkeretét szorgian őrző szász városi polgár vagy falusi gazdember. A kölcsönhatást is – irányát tekintve – erőteljesen befolyásolták a hatalmi viszonyok. Az viszont letagadhatatlan, hogy az erdélyi román író iskolával megalapozott magyar műveltség (s rajta keresztül az osztrák-német kultúrával kialakított kapcsolata) a Kárpátokon kívüliektől eltérő módon alakította az erdélyi román irodalmat (gondoljunk csak Cosbuc, Șt. O. Iosif, Octavian Goga Petőfi-éhez és Aranyéhoz közelálló költészet-eszményére, sőt formakultúrájára, összehasonlítva azokat olyan Kárpátokon kívüli kortársaikéval, mint Macedonski vagy Tudor Arghezi). És ez a romantika nagy felfedezése, a népiesség és a „Heimatkunst” összefüggésében – talán kevésbé „magyar hatásra”, mint a gyökerek közössége révén – kimutatható az erdélyi szászok sőt a bánási németek irodalmában is.

A gond csak ott van, hogy amikor Kós Károlyék 1918 után ezekre a „közös jegyekre” atranzszilvanizmus teteleit felépítették, azok ugyan a közelmúltból viszonylag elevenen ható jegyek voltak, de már nem úgy hatottak, mint a román irodalom fejlődését alakító tényezők. Az első világháború utáni román fej-

lődés meghatározó élménye a nemzeti integráció volt az irodalomban is, s jellemző, hogy a regionális erdélyi jegyeket éltető román írók a legjobb esetben is csak második rendbeliek voltak. Ami pedig a romániai németiség szellemi evolúcióját illeti, annak irányát a heilikonistákkal a húszas években ápoló intenzív kapcsolatok után – egyre inkább egy politikai töltetű birodalmi orientáció határozta meg.

„Közös erdélyi jegyek” felmutatása hálás témája lehet bizonyos komparatistikai vizsgálódásoknak, de azokra ma már nem lehet messze menő következtetéseket építeni.

3 Remélem, hogy ez csak amolyan szónoki kérdés. Hiszen az előbbiekben is olyasmiről beszélünk, ami van.

Vannak – és bizonyára még sokáig lesznek – művek, amelyek Erdélyben magyarul születnek, s amelyek a mi sorsproblémáinkból fakadnak, azokra ma már igen sokféle esz-közzel és megközelítésben reagálva. Vannak írók akiknek élete, írói léte az itteni magyar közösség sorsához kötődik (bár az már bonyolultabb kérdés, hiszen jónéhányan vannak olyanok, akiket sorsuk elvezérelt közü-lünk anélkül azonban, hogy ez sorsunk goncját levette volna a vállukról). És vannak ennek az erdélyi (romániai) magyar irodalomnak intézményei (lapok, folyóiratok, könyvkiadók), amelyek ebben az igencsak megváltozott világban próbálják ellátni feladatukat: a kapcsolatteremtést író és olvasó, író és író között, és próbálják életetni azt a szellemi közeget, amely bármely irodalom elengedhetetlen feltétele.

Amagyar irodalom, a közel fél évszázados kényszerű szétdaraboltságot túlélve, a részekből ma újra egyetemes magyar irodalom-má áll össze. Nem hiszem azonban, hogy ebben a folyamatban ne lenne többé szükség arra, amit „a magukat szabadon kifejező regionalizmusok” tudnak hozzáadni ehhez az újra összeálló egészhez.